

Володимир КОБРИН
/ асистент кафедри конституційного права
Львівського національного університету
імені Івана Франка, кандидат юридичних наук

ABSTRACT

The article is devoted to the issues of activity of the highest body in the system of executive bodies — the Cabinet of Ministers of Ukraine on the development and functioning of the Ukrainian language. It is carried out an analysis of legal regulation of language functioning issues, in particular, three programs for the development and support of the Ukrainian language and the concept of the state language policy approved by the Decree of the President of Ukraine. It has been made an attempt to identify shortcomings and gaps that have prevented the governments of independent Ukraine from resolving the problem of linguistic relations in Ukraine and achieving real tangible results in the development and functioning of the Ukrainian language as a state language. At the same time, concrete steps are proposed by the Cabinet of Ministers of Ukraine in terms of the development and functioning of the Ukrainian language through initiation of appropriate changes to the Constitution of Ukraine, the elaboration of a new draft Law of Ukraine 'On the State Language and Languages of National Minorities in Ukraine', which would correspond to the present and strengthen the role of the Ukrainian language as a state and the adoption by the Cabinet of Ministers of Ukraine of the Program of development and support of the Ukrainian language in the current conditions of the hybrid war with the Russian Federation and the European integration aspirations of the Ukrainian state. Particular attention is paid to the Program for the Development and Support of the Ukrainian Language and stated that it should focus on three areas of support: the first direction is the support of the Ukrainian language in the context of the war with the Russian Federation; the second direction is the issue of supporting the Ukrainian language in the process of European and Euro-Atlantic integration; the third is the development and functioning of the Ukrainian language as a state within Ukraine. It is concluded that the state policy of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the sphere of linguistic relations should be realistic, Ukrainian-centric and aimed at all kinds of support, development and functioning of the Ukrainian language in all spheres of vital activity of society and the state

Key words: language, state language, linguistic relations, Cabinet of Ministers of Ukraine, government, program.

ДІЯЛЬНІСТЬ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ЩОДО РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена питанням діяльності вищого органу в системі органів виконавчої влади — Кабінету Міністрів України щодо розвитку та функціонування української мови. Проводиться аналіз нормативно-правового регулювання питань функціонування мови, зокрема трьох програм розвитку та підтримки української мови та схваленої Указом Президента України концепції державної мовної політики. У статті зроблено спробу визначити недоліки та прогалини, які завадили урядам незалежної України до кінця вирішити проблеми мовних відносин в Україні та досягти реальних відчутних результатів у питаннях розвитку та функціонування української мови як державної. Водночас пропонуються конкретні кроки Кабінету Міністрів України в питаннях розвитку та функціонування української мови через ініціювання відповідних змін до Конституції України, напрацювання нового проекту Закону України «Про державну мову та мови національних меншин в Україні», який би відповідав реаліям сьогодення та посилював роль української мови як державної та прийняття Кабінетом Міністрів України Програми розвитку та підтримки української мови в сучасних умовах гібридної війни з Російською Федерацією та євроінтеграційних прагнень Української держави. Окрему увагу приділено Програмі розвитку та підтримки української мови та вказано, що вона у своєму змісті повинна орієнтуватися на три напрямки підтримки: перший напрямок — це підтримка української мови в умовах війни з Російською Федерацією; другий — це питання підтримки української мови в процесі європейської та євроатлантичної інтеграції; третій — розвиток та функціонування української мови як державної всередині України. Зроблено висновок про те, що державна політика Кабінету Міністрів України у сфері мовних відносин повинна бути реальною, україноцентричною та спрямовуватися на всіляку підтримку, розвиток та функціонування української мови у всіх сферах життєдіяльності суспільства та держави.

Ключові слова: мова, державна мова, мовні відносини, Кабінет Міністрів України, уряд, програма.

Є в українській нації найбільший герой, який зазнав найжорстокіших нападів і якого росіяни намагалися знищити у першу чергу, бо знали, що з ним ми нездоланні. Це — наша мова.

(Василь Шкляр) [1]

Питання української мови та її належного функціонування і забезпечення не перестає втрачати своєї актуальності і через двадцять п'ять з лишком років з часу проголошення незалежності України. Анексія Криму та військова агресія з боку Російської Федерації на Сході України поставила проблему збереження та розвитку української мови та її статусу як державної на інший рівень складності.

Сьогодні всі розуміють, що війна з агресором — Російською Федерацією, відбувається в гібридній формі і дуже важливо вести боротьбу не лише на бойових фронтах, але і на фронтах науки, культури, релігії, виховання молоді тощо. Відомий німецький «залізний канцлер» Отто фон Бісмарк свого часу зазначав, що «війни виграють не генерали, війни виграють шкільні вчителі та парафіяльні священики». Війна на мовному фронті теж не завершена, і держава в особі органів публічної влади повинна зробити все можливе, щоб вона не була програною. Обов'язок ж щодозахисту, підтримки, належного функціонування та розвитку української мови як державної, на наше переконання, лежить на Уряді України — Кабінеті Міністрів України, який відповідно до положень Конституції України є вищим органом в системі органів виконавчої влади та який забезпечує здійснення внутрішньої політики, в тому числі і проведення мовної політики в Україні.

Окремі питання української мови та її статусу як державної в останні роки досліджували такі українські вчені: Василенко В. А., Гураль П. Ф., Костицький М. В., Стецюк П. Б., Ткаченко Є. В., Тодика Ю. М., Федоренко В. Л., Шемшученко Ю. С., Ялова О. В. та інші.

На рівні урядів були прийняті три Програми розвитку та підтримки української мови та схвалена Указом Президента України Концепція державної мовної політики.

Перша Державна програма розвитку української мови була прийнята ще Радою Міністрів Української РСР за підписом тодішнього голови В. Фокіна та розраховувалася на період до 2000 року. У вступній частині вказувалося, що мова — найважливіший засіб людського спілкування та

інтелектуального виявлення особистості, основа духовності народу, його історичної пам'яті й сучасного буття. Єднаючи покоління та формуючи національну свідомість, кожна національна мова відображає не тільки самотність народу, який нею володіє, але і є культурним надбанням усього людства [2].

Українська мова, згідно положень програми — це мова багатомільйонного народу, що стала однією з найбагатших мов світу і може задовольняти потреби суспільства в спілкуванні, розвитку культури, освіти, науки й техніки. Тому нічим не виправдане звуження сфери функціонування мови корінного населення в державному, економічному, політичному та громадському житті [2].

У Постанові Кабінету Міністрів України 1997-року Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови визначення державної мови та її ролі у державотворенні не прописано, а звернено увагу лише на заходи її розвитку та підтримки [3].

Державна програма 2003 року у вступній частині визначала мову як найважливіший засіб людського спілкування та інтелектуального розвитку особистості, визначальну ознаку держави, безцінну і невичерпну скарбницю культурного надбання народу. Також вказувалося, що у державотворчому процесі українській мові відводиться провідна роль [4].

Що стосується Концепції державної мовної політики, то вона є чинною на сьогодні, проте, на жаль, для реалізації положень цієї Концепції не було прийнято жодного нормативно-правового акту і на сьогодні вона виконує своєрідну роль «декларації намірів» мовної політики, хоча за змістом є проукраїнською та державницькою. Українську мову Концепція визначає як засіб спілкування та інтелектуального виявлення особистості, що відображає самотність багатомільйонного українського народу і є основою його духовності та історичної пам'яті. Повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є гарантією збереження ідентичності української нації та єдності України [5].

Разом з процитованими вище нормативно-правовими актами хотілося б вказати недоліки та прогалини, які завадили урядам незалежної України до кінця вирішити проблеми мовних відносин в Україні та досягти реальних відчутних результатів у питаннях розвитку та функціонування української мови як державної.

1. Першою проблемою є формально-юридична проблема, яка полягає в тому, що при всіх прийнятих постановках Кабінету Міністрів України, якими затверджувалися державні програми підтримки української мови у різні роки, продовжував діяти Закон УРСР «Про мови в Українській РСР» 1989 року [6], що часто просто унеможлилювало реалізовувати ті чи інші норми таких програм.

2. Стереотипне мислення, нав'язане ззовні, що можна розвивати та будувати державу без належної підтримки державної мови. Що питання мови — це питання суспільства, а не держави, і воно саме повинно його вирішити на рівні соціальних норм та відносин.

3. Проблема географічного впливу та підтримки державної мови у певних регіонах України. Аналіз та соціологія показували, що найбільше проблем із підтримкою та функціонуванням державної мови у східних і південних областях України і в Автономній Республіці Крим. Натомість лише уряд В. Пустовойтенка у 1997 році наважився прийняти Постанову Кабінету Міністрів України, якою затвердив програму розвитку і підтримки української культури у м. Севастополь та забезпечення функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя [7].

4. Провальна політика вивчення української мови як державної представниками національних меншин в Україні. Як наслідок держава отримала окремі території компактного проживання національних меншин, представники яких в переважній своїй більшості, хоч і є громадянами України, українську мову не розуміють та не володіють нею.

5. Пріоритети державної мовної політики, особливо в період до 2005 року, були загалом не на користь гуманітарної сфери. Лише після Помаранчевої Революції ми почали відчувати зміни на користь україномовного простору.

6. Надто слабкий вплив на ЗМІ, які ставши приватною власністю окремих не завжди патріотично і свідомо налаштованих громадян України, почали з телеекранів насаджувати народу Укра-

їни російську мову, російську культуру, російські шовіністичні цінності.

7. Важкий перехід на професійну українську мову у багатьох вузькопрофільних галузях (сфері оборони, стандартизації, медицини, юриспруденції, технічних сферах тощо).

8. Загалом всі прийняті Постанови Урядів України, якими затверджувалися програми підтримки та функціонування державної мови, містили, радше, певні тактичні ходи, тоді як загалом стратегія розвитку української мови концептуально не розглядалася.

Що ж сьогодні потрібно робити Кабінету Міністрів України в питаннях розвитку та функціонування української мови як мови титульної нації, зважаючи на політичні та міжнародні обставини, в яких опинилася Українська держава?

Уряд як вищий орган в системі органів виконавчої влади, який здійснює внутрішню політику держави у всіх сферах життєдіяльності суспільства, повинен ініціювати через подання Президентом України чи народних депутатів України Проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України» в частині зміни ч. 3 ст. 10 Конституції України [8], в якій йдеться про те, що в Україні гарантується вільний розвиток та функціонування російської, інших мов національних меншин. У цій частині потрібно встановити конституційну норму, яка б надавала рівне право та гарантувала вільний розвиток та функціонування усіх мов національних меншин України, не виокремлюючи російську.

Російська мова в Україні, як зазначає П. Ф. Гураль — це мова найчисленнішої, але все-таки національної меншини. Цій мові ніщо не загрожує, проте вона ніяк не може претендувати на роль другої державної мови [9, с. 130].

Допоки на конституційному рівні ми будемо виділяти російську мову з поміж інших мов національних меншин, доти в нас будуть виникати проблеми та дискусії з питань надання останній статусу державної. З іншого боку, така зміна змісту ч. 3 ст. 10 Конституції України дозволить наблизити російську національну меншину, яка проживає в Україні, до розуміння, по-перше, що вони є національною меншиною, а по-друге, що їх конституційно-правовий статус є таким самим, як і статус інших національних меншин в Україні.

Така позиція повністю корелюється із висловом відомого українського мовознавця Василя Чап-

ленка, який зазначав, що: «в єдиному суспільстві може бути тільки одна мова. ...двомовними можуть бути тільки поневолені народи, панівні — ніколи» [10, с. 25]. Якщо український народ є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади, а українська нація разом з іншими національними меншинами України панівними на території Української держави, про «двомовність» у будь-якому її виді потрібно забути назавжди і не повертатися більше до дискусій з цього приводу.

Більше того, ідея так званої «двомовності» може мати незворотні негативні наслідки для розвитку української мови (небажане схрещення, жаргонізація, змішування мов тощо) [11, с. 16], що в майбутньому може призвести до загрози зникнення української мови на більшій території України.

В даному випадку не слід боятися процедури внесення змін до першого розділу Конституції України із затвердженням останніх на всеукраїнському референдумі, адже ситуація, яка склалася в державі, агресія з боку Російської Федерації, окупація Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей дозволяє зіграти на контрасті та отримати серйозний результат на користь таких конституційних змін.

Кабінет Міністрів України, як суб'єкт законодавчої ініціативи згідно ст. 93 Конституції України [8], повинен напрацювати та подати на розгляд Верховної Ради України новий проект Закону України «Про державну мову та мови національних меншин в Україні», який би відповідав реаліям сьогодення та посилював би роль української мови як державної.

Зміст проекту такого закону повинен збігатися з попередньо прийнятою Кабінетом Міністрів України Програмою розвитку та підтримки української мови в сучасних умовах гібридної війни з Російською Федерацією та євроінтеграційних прагнень Української держави (далі — Програма).

Водночас такий закон повинен чітко визначити пріоритети державної мовної політики, встановити сфери, в яких є обов'язковим використання державної мови, виписати критерії рівня володіння державною мовою для представників публічної влади, посадових і службових осіб, а що найважливіше, передбачити відповідальність таких осіб за неволодіння чи недостатнє володіння державною мовою. Також важливо передбачити відповідальність за будь-які прояви приниження чи зневаги української мови як громадянами України,

так і іншими категоріями осіб, які перебувають на території України.

Що стосується самої Програми, то вона повинна орієнтуватися на три напрямки підтримки. Перший і основний напрямок — це підтримка української мови в умовах війни з Російською Федерацією; другий — це питання підтримки української мови в процесі європейської та євроатлантичної інтеграції; третій — розвиток та функціонування української мови як державної всередині України.

У запропонованій Програмі Кабінет Міністрів України повинен передбачити комплекс заходів з підтримки та функціонування української мови на окупованих територіях в Автономній Республіці Крим та окремих районах Донецької та Луганської області. Це, зокрема, питання функціонування україномовних шкіл, як постійних, так і недільних, бібліотек, гуртків, інших художніх та творчих об'єднань і колективів. Окремо слід пропрацювати питання посилення можливостей трансляції україномовних каналів телебачення на окупованих територіях та створення україномовних передач, орієнтованих на відповідну аудиторію.

У цьому контексті також важливо на рівні Програми забезпечити можливість внутрішньо переміщеним особам з окупованих територій за рахунок державних бюджетних коштів пройти безкоштовне навчання та отримати сертифікат на знання української мови.

Водночас не слід забувати і про підтримку та розвиток української мови на територіях України, які межують з Російською Федерацією та які не потрапили у тенета так званого «руського мира», але у яких до сих пір працюють проросійські сили та продовжується агресивне насадження українцям російської мови і культури.

Що стосується напрямку підтримки державної мови в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції, то насамперед Програма уряду повинна передбачати механізми стимулювання вивчення української мови у прикордонних з країнами-членами ЄС територіях, особливо Угорщиною та Румунією. Керуючись новим Законом України «Про освіту» [12], Кабінет Міністрів України повинен створити всі умови для обов'язкового вивчення української мови як державної та мови національної меншини на відповідних територіях.

Другий важливий аспект — це забезпечення виконання норм Закону України «Про захист прав

споживачів» [13] для товарів імпортного походження, які ввозяться на територію України і які часто не мають маркування українською мовою. Уряд повинен на рівні Програми зобов'язати Міністерство економічного розвитку і торгівлі контролювати потік таких товарів в Україну з подальшою їх реалізацією з відповідним перекладом на державну мову. Як приклад громадської активності у цьому напрямку є діяльність Святослава Літинського, котрий через позови у судах домігся українського перекладу маркування на пральних машинах, мікрохвильових печах, панелях приладів автомобілів та інших товарах імпортного походження [14].

Також Програмою слід передбачити норми щодо зобов'язання усіх туристичних операторів та агенцій, які працюють на ринку України та відправляють громадян України за кордон, забезпечити супровід україномовних гідів-екскурсоводів. На практиці дуже часто таких гідів взагалі немає, а всі екскурсії, в тому числі і для туристичних груп з України, ведуться російською мовою. Кожен турист має право сам обирати, якою мовою він хоче слухати екскурсії, але в переліку мов, окрім інших, обов'язково повинна бути українська мова. Також в умовах безвізового режиму та можливості громадян України подорожувати самостійно у держави ЄС провести політику із введення української мови в туристичний бізнес відповідних країн, в тому числі з можливістю прослуховування екскурсій на цифрових носіях в перекладі на українську мову.

Загалом Програма повинна також передбачати здійснення ефективних заходів, спрямованих на входження української мови в європейський та світовий інформаційний простір. Суб'єктами реалізації таких заходів повинні виступати дипломатичні та консульські установи України, які працюють в зарубіжних країнах.

На завершення, третій важливий напрямок розвитку та підтримку української мови як державної уряд повинен забезпечити всередині країни. Насамперед з боку держави, в особі вищого виконавчого органу — Кабінету Міністрів України повинно бути надано пільгове оподаткування, а в окремих категоріях — нульове оподаткування виробництва україномовного продукту в галузі культури. Мова йде, чергу насамперед, про українське книговидання, кіно, музику, мистецтво.

Уряд повинен у Програмі передбачити підтримку та видання класиків української літератури. Соромно визнавати, але в незалежній Українській державі ми не маємо повного наукового видання творів ні Тараса Шевченка, ні Івана Франка, ні Лесі України, ні Василя Стуса, ні багатьох інших відомих українських письменників. Окремо потрібно підтримати сучасних письменників, які описують події новітньої українсько-російської війни та мають колосальний вплив на українську молодь в питанні патріотичного виховання.

Програмою повинно бути зобов'язано усіх публічних службовців органів державної влади, які не володіють або неналежним чином володіють державною мовою, пройти навчання та отримати відповідні сертифікати на знання державної мови. Кабінет Міністрів України повинен забезпечити таку можливість за рахунок коштів державного бюджету.

Програмою слід передбачити обов'язок усіх суб'єктів господарювання, які здійснюють ту чи іншу підприємницьку діяльність надавати послуги якісною українською мовою. Особливу увагу, слід звернути на Інтернет сайти, які займаються продажем тих чи інших товарів та послуг. Часто їхні сторінки в мережі або російською мовою або українською, але дуже погані якості.

Уряд повинен ініціювати створення загальнодержавного каналу телебачення, який би цілодобово транслював українські пісні, концерти, кліпи українських виконавців, народні танці, передачі про звичаї та традиції українського народу. Подібні канали існують у багатьох розвинених державах світу і орієнтовані, насамперед, на іноземців, які, подорожуючи тією чи іншою державою, відпочиваючи в готелі, мають змогу доторкнутися до колориту того чи іншого народу. Більше того, зобов'язати, щоб усі готелі та хостели, в яких проживають іноземні туристи, мали налаштовану трансляцію такого телеканалу.

Окремими пунктами Програми повинні бути питання загальнонаціонального єдиного правопису української мови і словникової бази та вільного доступу до них у всесвітній мережі Інтернет; популяризація староукраїнських писемних пам'яток, адаптація їх текстів для сучасного читача; вивчення діалектів української мови різних регіонів з метою розвитку та збагачення як самої мови, так і міжкультурного діалогу між різними етнографічними частинами України.

Надважливим напрямком, який повинен передбачатися в Програмі, є питання української мови у сучасну епоху розвитку інформаційних технологій (ІТ). Уряд повинен підтримувати і розвивати програмне забезпечення українською мовою, орієнтоване на українських громадян, і передбачати відповідні кошти для їх розробки та адміністрування.

Отже, з урахуванням вищенаведеного, можна дійти до наступних висновків. Для належного функціонування української мови як державної потрібно: по-перше, прийняти постанову Кабінету Міністрів України, якою затвердити нову Програму розвитку та підтримки української мови в сучасних умовах гібридної війни з Російською Федерацією та євроінтеграційних прагнень Української держави; по-друге, на основі цієї нової Програми Кабінет Міністрів України як суб'єкт права законодавчої ініціативи повинен подати до Верховної Ради України Проект закону України «Про державну мову та мови національних меншин в Україні»; по-

третє, Кабінет Міністрів України повинен ініціювати через подання Президентом України чи народних депутатів України Проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України» в частині зміни ч. 3 ст. 10 Конституції України, яка б надавала рівне право та гарантувала вільний розвиток та функціонування усіх мов національних меншин України, не виокремлюючи російську.

Ми всі повинні зрозуміти, що питання мови та її реального функціонування як державної — це не питання кожної окремої людини чи кожного окремого громадянина Української держави. Питання української мови — це питання існування та утвердження українського народу, становлення та розвитку України як незалежної держави. З огляду на це, державна політика Кабінету Міністрів України у сфері мовних відносин повинна бути реальною, україноцентричною та спрямовуватися на всіляку підтримку, розвиток та функціонування української мови у всіх сферах життєдіяльності суспільства та держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шкляр В. Хохли і малороси сторіччями пристосовувалися до мови імперії / В. Шкляр. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://espreso.tv/article/2016/11/04/vasyi_shklyar_dvovnist_zavzhdy_nestyme_zagrozu_dlya_ukrayinskoyi_derzhavy
2. Постанова Ради Міністрів Української РСР від 12 лютого 1991 р. № 41 «Про Державну програму розвитку української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 р.». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/41%D1%80-91-%D0%BF>
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 р. № 998 «Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови» (втратила чинність). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998-97-%D0%BF>
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2003 р. № 1546 «Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 рр.». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1546-2003-%D0%BF>
5. Указ Президента України «Про Концепцію державної мовної політики» від 15 лютого 2010 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>
6. Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1989. — Ст. 631 (втратив чинність).
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 листопада 1997 р. № 1235 «Про затвердження Програми розвитку і підтримки української культури у м. Севастополь, забезпечення функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя міста». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1235-97-%D0%BF>
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (зі змінами).
9. Гураль П. Проблеми конституційно-правового статусу української мови в Україні / П. Гураль // Вісник Львівського університету. Сер. юрид. — 2009. Вип. 53. — С. 125–131.
10. Чапленко В. Децю про мову. Збірка статей / В. Чапленко. — Нью-Йорк, 1959. — 66 с.

11. Мамчич І. П. Мовознавча спадщина Василя Чапленка автореф. дис. ... канд. філологічних наук : 10.02.01 / Мамчич Інна Петрівна ; Дніпропетровський національний університет. — Дніпропетровськ, 2002. — 22 с.
12. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2017. — № 38-39. — Ст. 380.
13. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 30. — Ст. 379 (зі змінами).
14. Мовний супермен Святослав Літинський: мовний коридор сильніший від військового. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/28536297.html>